

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.01

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.4.41>

ГРАБОВИЧ Т.А.

**СТАТТІ ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВ
ЗА МІЖНАРОДНО-ПРОТИПРАВНІ ДІЯННЯ (2001):
ОСНОВА СУЧАСНОГО ПРАВА МІЖНАРОДНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ****ARTICLES ON RESPONSIBILITY OF STATES FOR INTERNATIONALLY
WRONGFUL ACTS (2001): THE FRAMEWORK FOR A CONTEMPORARY LAW
OF INTERNATIONAL RESPONSIBILITY**

У статті надається характеристика основоположному документу у сфері права міжнародної відповідальності – Статтям про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 року. Відзначено, що кодифікація і прогресивний розвиток міжнародного права загалом та права міжнародної відповідальності зокрема мають важливе значення для перетворення міжнародного права на більш ефективний засіб здійснення цілей і принципів.

Виділяються два етапи кодифікації норм про відповідальність держав – звичаєве право міжнародної відповідальності та сучасне право. Протягом першого етапу кодифікації робота велася здебільшого в межах Ліги Націй, яка намагалася кодифікувати весь нормативний масив міжнародного права. Другий етап кодифікації норм про міжнародну відповідальність держав пов'язаний з діяльністю Організації Об'єднаних Націй і, відповідно, з роботою Комісії міжнародного права ООН. Встановлено, що Комісія міжнародного права ООН після тривалої роботи (починаючи з 1949 р.) прийняла Проект статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння на своїй п'ятдесят третій сесії в 2001 році. У резолюції 56/83 Генеральна Асамблея прийняла до відома зазначені статті, текст яких міститься в додатку до цієї резолюції і запропонувала їх увазі урядів. Доведено, що статті про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р. є цінним джерелом, де закріплені керівні установки для урядів держав, для національних та міжнародних судових органів, підтвердженням чого є обширні посилання на Статті у низці рішень міжнародних судів та інших міжнародних органів. Так, зокрема, такі посилання є в рішеннях Міжнародного Суду ООН, Міжнародного трибуналу з морського права, Апеляційного органу СОТ, міжнародних арбітражних судів, Африканського суду з прав людини і народів, Африканської комісії з прав людини і народів, Європейського суду з прав людини, Міжамериканського суду з прав людини, Спеціального трибуналу по Лівану.

Окрема увага приділена питанню прийняття на основі Проекту статей 2001 р. Конвенції про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння. Наведено аргументи за та проти прийняття обов'язкової Конвенції з міжнародної відповідальності держав. Зроблено висновок, що прийняття на міжнародному рівні на підставі Статей про відповідальність держав 2001 року Конвенції про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння сприятиме прогресивному розвитку права міжнародної відповідальності та забезпечить його юридичну визначеність.

Ключові слова: відповідальність держав, Комісія міжнародного права ООН, Статті про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння.

The article characterizes the fundamental document in the field of the law of international responsibility – the Articles on State Responsibility for Internationally Wrongful Acts 2001. It was noted that the codification and progressive development of international law in general, and the law of international responsibility in particular, are important for transforming international law into a more effective means of implementing goals and principles of the UN Charter. There are two stages of codification of rules on the responsibility of states – customary law of international responsibility and modern law of international responsibility. During the first stage of codification, the work was carried out mainly within the League of Nations. The second stage is connected with the activities of the United Nations and, accordingly, the work of the UN Commission on International Law. It was established that the International Law Commission after a long period of work adopted the Draft Articles on State Responsibility for Internationally Wrongful Acts in 2001. The Articles on the responsibility of states for internationally wrongful acts have been proven to be a valuable source of guidance for governments of states, for national and international judicial bodies. In particular, references on the Articles are found in the decisions of the International Court of Justice, the International Tribunal for the Law of the Sea, the WTO Appellate Body, international arbitration courts, the African Court of Human and Peoples' Rights, the African Commission on Human and Peoples' Rights, the European Court of Human Rights, Inter-American Court of Human Rights, Special Tribunal for Lebanon, etc.

Special attention is paid to the issue of adoption of the Convention on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts on the basis of 2001 Draft articles. It is concluded that the adoption at the international level of the Convention on the responsibility of states for internationally wrongful acts will contribute to the progressive development of the law of international responsibility and will ensure its legal certainty.

Key words: *state responsibility, International Law Commission, Articles on the responsibility of states for internationally wrongful acts.*

Постановка проблеми. Питання міжнародної відповідальності держав продовжують активно дискутуватися у сучасній теорії та практиці міжнародного права. Від правильного розуміння сутності, поняття міжнародної відповідальності держави, нормативного закріплення залежить вирішення інших важливих проблем – підстав, обсягу, форм, видів відповідальності, наслідків тощо.

ГА ООН своєю Резолюцією 56/83 від 12 грудня 2001 р. [1] прийняла до відома Статті про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, текст яких містився у додатку до резолюції, та запропонувала їх увазі урядів, не порушуючи при цьому питання про їх майбутнє прийняття чи інші належні заходи. У процесі обговорення поданого Комісією міжнародного права в Шостому комітеті ГА ООН проекту більшість делегацій надали йому високу оцінку, відзначаючи досягнення прийнятного балансу між нормами звичаєвого міжнародного права і новаторськими елементами [2]. Статті про відповідальність держав відіграють настільки важливу роль, що часом цей документ визначається як революційний [3, п. 283]. «Відповідальність держав є, ймовірно, найбільш амбіційним кодифікаційним проектом Комісії міжнародного права, що стосується самої серцевини теорії права й охоплює все міжнародне право. Успішна кодифікація норм про відповідальність держав стане одним з найбільш важливих вкладів у зміцнення верховенства права в міжнародних відносинах», – писав Б. Грефрат [4, с. 111]. І.І. Лукашук, підкреслюючи особливе значення для міжнародного права прийнятих Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння, вказував на виникнення галузі права міжнародної відповідальності, від якої значною мірою залежить ефективність міжнародного права та рівень його розвиненості [5, с. III].

Стан дослідження. Проблемам міжнародно-правової відповідальності присвячені праці таких вчених, як Р. Аго, Я. Броунлі, В. А. Василенко, Д. Джінкс, О.В. Задорожній, А. Зайберт-Фор, І.І. Лукашук, Б. Конфорті, Дж. Кроуфорд, В.А. Мазов, С. Оллесон, М. Сассолі, М.О. Ушаков, М.Х. Фарукшин та інші. Попри те, що проблеми міжнародної відповідальності держав досліджуються в юридичній літературі, нерозробленими залишаються питання кодифікаційного розвитку цієї сфери. Зокрема, недостатньо вивчені питання роботи Комісії міжнародного права ООН над розробкою Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння. В цьому контексті особливо актуального значення набуває юридична характеристика Статей про відповідаль-

ність держав за міжнародно-протиправні діяння та питання розробки на їх основі універсальної конвенції з міжнародної відповідальності держав. Це і зумовило вибір теми та постановку завдання статті.

Мета статті полягає у характеристиці основоположного документу у сфері права міжнародної відповідальності – Статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 року та розгляді питання про прийняття універсального міжнародного договору на їх основі.

Виклад основного матеріалу. Ю.М. Колосов відзначав велику роль міжнародної відповідальності в міжнародному спілкуванні у випадках необхідності вирішення виникаючих протиріч. Саме тому, за словами вченого, вирішення конкретних питань і кодифікація норм міжнародно-правової відповідальності все частіше стають предметом найгостріших суперечок у теорії і на практиці [6, с. 9].

Можна виділити такі два етапи кодифікації норм про відповідальність держав, як звичаєве право міжнародної відповідальності та сучасне право. Перший етап кодифікації характеризується абсолютним домінуванням норм звичаєвого права, які склалися передусім із багатьох прецедентів, що розглядалися міжнародними судовими інстанціями та арбітражами, і загально-прийнятих правил, породжених практикою держав. Протягом першого етапу кодифікації робота велася здебільшого в межах Ліги Націй, яка намагалася кодифікувати весь нормативний масив міжнародного права [7, с. 11]. Другий етап кодифікації норм про міжнародну відповідальність держав пов'язаний з діяльністю Організації Об'єднаних Націй і, відповідно, з роботою Комісії міжнародного права ООН (далі – КМП ООН, Комісія).

КМП ООН після тривалої роботи (починаючи з 1949 р.) прийняла Проект статей про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння на своїй п'ятдесят третій сесії в 2001 році. У резолюції 56/83 Генеральна Асамблея прийняла до відома зазначені статті, текст яких міститься в додатку до цієї резолюції, і запропонувала їх увазі урядів [8].

Проект статей 2001 р. містить такі чотири частини:

– частина перша «Міжнародно-протиправне діяння держави» ((Загальні принципи); (Атрибуція поведінки держави); (Порушення міжнародно-правового зобов'язання); (Відповідальність держави в зв'язку з діяннями іншої держави); (Обставини, що виключають протиправність));

– частина друга «Зміст міжнародної відповідальності держави», ((Загальні принципи), (Відшкодування шкоди), (Серйозні порушення зобов'язань, що впливають з імперативних норм загального міжнародного права));

– частина третя «Імплементация міжнародної відповідальності держави» ((Призивання держави до відповідальності); (Контрзаходи));

– частина четверта «Загальні положення».

За рекомендацією робочої групи Комісія вирішила не включати до Проекту статей 2001 р. положення щодо механізму врегулювання суперечок, залишивши доцільність розгляду цього питання на випадок розробки Генеральною Асамблеєю ООН Конвенції на базі статей [9, с. 16].

Статті про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння 2001 р. є цінним джерелом, де закріплені керівні установки для урядів держав, для національних та міжнародних судових органів, підтвердженням чого є посилання на Статті у низці рішень міжнародних судів та інших міжнародних органів.

Згідно запитів Генеральної Асамблеї, що містяться в її резолюціях різних років, Генеральний секретар готував добірку рішень міжнародних судів, трибуналів та інших органів, які мають посилання на Статті про відповідальність держав (добірки 2010, 2013, 2016, 2019 рр.) [10]. Так, зокрема, такі посилання є в рішеннях Міжнародного Суду ООН, Міжнародного трибуналу з морського права, Апеляційного органу СОТ, міжнародних арбітражних судів, Африканського суду з прав людини і народів, Африканської комісії з прав людини і народів, Європейського суду з прав людини, Міжамериканського суду з прав людини, Спеціального трибуналу по Лівану, Комісії Організації Об'єднаних Націй з права міжнародної торгівлі тощо [11].

Наприклад, у справі *The Rompetrol Group N.V. v. Romania* (2013) арбітражний трибунал відзначив, що ступінь схвалення статей про відповідальність держав Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй і ступінь їх визнання в рамках подальшої міжнародної практики дає переконливі підстави для того, щоб використовувати цей Проект статей як директивний документ для цілей винесення рішення по справі [12, п. 189]. У справі *Samsonov v. Russia* (2014) Європейський суд з прав людини підкреслив, що Статті про відповідальність держав кодифіку-

вали принципи відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння, які сформувалися в рамках сучасного міжнародного права [13, п. 45].

У рішенні по справі щодо делімітації морського кордону в Атлантичному океані (Гана / Кот-д'Івуар) ("*Delimitation of the maritime boundary in the Atlantic Ocean*") (2017) Спеціальна камера Міжнародного трибуналу з морського права звернула увагу на те, що в своєму консультативному висновку щодо зобов'язань держав з діяльності в Районі, Камера Трибуналу у спорах, які стосуються морського дна, встановила наявність низки статей про відповідальність держав, що мають статус норм міжнародного звичаєвого права, і додала, що стаття 1 «також відображає норми міжнародного звичаєвого права» [14, п. 558].

Слід окремо наголосити на питанні прийняття на основі Проекту статей 2001 р. окремої Конвенції про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння.

Ще 2001 року КМП ООН прийняла рішення про створення двох робочих груп з теми міжнародної відповідальності. Одна група відкритого складу мала розглядати основні не вирішені питання з цієї теми, а інша – коментарі до Статей 2001 року. Головним у переліку невирішених питань було питання щодо майбутньої форми Проекту статей. Одна частина членів Комісії висловилася на користь укладення універсальної конвенції або проведення конференції щодо укладення такої конвенції. Інша частина пропонувала прийняти Проекти статей в формі Декларації.

Члени Комісії, які підтримували ідею укладення міжнародної конвенції, висували такі аргументи:

- завданням Комісії є формулювання правових норм, чого можна досягти лише за допомогою конвенції;
- Комісія традиційно приймає всі свої значні проекти у формі міжнародних конвенцій;
- такий шлях забезпечить Статтям, поряд з Віденською конвенцією про право міжнародних договорів, місце як фундаментальних основ міжнародного публічного права;
- зобов'язання і права, що стосуються інституту відповідальності, вимагають наявності комплексу норм, які можуть бути розглянуті лише в остаточному документі, що має обов'язкову силу;
- встановлення звичаєвих норм міжнародного права в договірній формі буде додавати їм чіткості, надійності і обов'язкової сили і таким чином сприятиме консолідації важливої галузі права;
- відсутність кодифікації права відповідальності держав у договорі створить дисбаланс в міжнародному правопорядку, що полягає в тому, що первинні норми характеризуються більш всеосяжною кодифікацією, ніж вторинні норми. Водночас включення звичаєвих норм у будь-яку конвенцію саме по собі не означає, що вони втратять свій статус, якщо така конвенція залишиться нератифікованою [15, с. 24].

Також прихильники прийняття конвенції наголошували, що відсутність обов'язкового документу принизить значення проблеми відповідальності держав у міжнародному праві. Резолюція Генеральної Асамблеї не може мати тієї ж нормативної цінності, що і договір. Вона буде відхиленням від початкового наміру і мети, які полягали в створенні загальної системи правових норм; це також не дозволить врахувати історичні масштаби проекту, що знаходився на розгляді Комісії з самого початку її діяльності [15, с. 24].

Члени Комісії, що були проти прийняття Конвенції, посилалися на труднощі встановлення основних елементів міжнародного права, зокрема, на відміну права імунітету держав; «зворотну кодифікацію»; наслідки для держав – учасниць Конвенції та тих держав, що не є учасницями; небезпеку формулювання застережень. Наводився також аргумент, що конвенція не є абсолютно необхідною, оскільки Проекти статей вже є авторитетними, про що свідчить широке цитування їх тексту Міжнародним Судом та іншими трибуналами. Окрім того, проведення конференції займе багато часу, а результат може бути непередбачуваним.

Також висловлювався погляд, що хоча в ідеальних умовах прийняття Конвенції було б кращим, воно є нереалістичним з огляду на неминучі труднощі. Окрім того, не слід ставити Генеральну Асамблею перед жорстким вибором («конвенція або нічого») і одноголосно прийнята резолюція або декларація Генеральної Асамблеї будуть більш ефективними, ніж Конвенція, прийнята незначною кількістю держав» [15, с. 24].

Дискусія продовжується і наразі, а її вирішення залежить від волі держав.

Цікаво, що Д.Б. Левін свого часу писав: «Майбутня конвенція про міжнародно-правову відповідальність держав і урядів повинна включати положення, які передбачають, що держава відповідальна в міжнародному плані за примусове утримання під своєю владою або в залежності від себе інших країн і народів, за будь-які прояви насильства з метою перешкодити звільненню таких країн і народів від такої влади або залежності, що держава, винна в цих актах колоніалізму,

несе перед Організацією Об'єднаних Націй і перед постраждалими від колоніалізму країнами як політичну, так і матеріальну відповідальність» [16, с. 102–103]. Ю.М. Колосов припускав, що в майбутній конвенції про відповідальність держав не буде міститися окремих норм щодо відповідальності держави за неправомірні і недружні дії держав в кожній окремій сфері діяльності (повітря, море, космос і т. д.) і в кожній окремій сфері взаємовідносин. Конвенція повинна буде містити загальні норми про відповідальність, які були б застосовні до всіх сфер діяльності і до всіх сфер взаємовідносин [6, с. 31].

Варто погодитися, що прийняття 2001 р. Комісією міжнародного права ООН статей про «Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння» свідчить про зацікавленість держав у підвищенні рівня реалізації норм міжнародного права як необхідного елементу міжнародної законності. Але зволікання у наданні приписам цього кодифікаційного акта обов'язкового характеру є яскравим прикладом того, що глобалізатори міжнародних відносин не зацікавлені у підвищенні відповідальності держав за порушення міжнародного права, що загрожує ООН та іншим міжнародним організаціям втратою їх функцій у найважливішій сфері міжнародних відносин, якою є підтримання миру і безпеки [17, с. 64].

Висновки. Кодифікація і прогресивний розвиток міжнародного права загалом та права міжнародної відповідальності зокрема мають «важливе значення для перетворення міжнародного права на більш ефективний засіб здійснення цілей і принципів» [18], викладених у статуті ООН.

У 2001 році КМП ООН прийняла 59 статей проекту «Про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння» у другому читанні. Це стало проміжним успіхом інтелектуального епосу, що почався в період між світовими війнами, предмет якого значився ще в порядку денному кодифікаційної конференції Ліги Націй в 1930 році [19, с. 75]. Серед вчених та практиків немає одностайності щодо майбутньої форми статей. На нашу думку, прийняття на міжнародному рівні на підставі Статей про відповідальність держав 2001 року Конвенції про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння сприятиме прогресивному розвитку права міжнародної відповідальності та забезпечить його юридичну визначеність.

Список використаних джерел:

1. UN. General Assembly. Fifty-sixth session. Resolution 56/83. Responsibility of States for internationally wrongful acts. 2001. UN Doc. A/RES/56/83. URL: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N01/477/97/PDF/N0147797.pdf?OpenElement>.
2. Report of the International Law Commission on the work of its fifty-second session. 15 February 2001. UN Doc. A/CN.4/513. URL: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N01/251/22/PDF/N0125122.pdf?OpenElement>.
3. Yearbook of the International Law Commission. 1998. Vol. II. Part Two.
4. Greafrath B. Responsibility of States. Thessaloniki, 1993.
5. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть. Изд. 3-е, перераб. и доп. Москва : Волтерс Клувер, 2005. 432 с.
6. Колосов Ю.М. Ответственность в международном праве. 2-е изд., стер. Москва : Статут, 2014. 224 с.
7. Блажевич Ю.Ю. Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння : дис. ... кандидата юрид. наук. Київ, 2006. 205 с.
8. Доклад Генерального секретаря. UN DOC. A/71/80. URL: https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/71/80&Lang=R
9. Кешнер М.В. Право международной ответственности. Москва : Проспект, 2017. 240 с.
10. Ответственность государств за международно-противоправные деяния. Подборка решений международных судов, трибуналов и других органов. Доклад Генерального секретаря. 2019. UN Doc. A/74/83.
11. UN. General Assembly. Seventy-first session. Report of the Secretary-General. UN Doc. A/71/80. URL: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/71/80.
12. ICSID. The Rompetrol Group N.V. v. Romania. Case No. ARB/06/3. Award. 6 May 2013.
13. European Court of Human Rights. Samsonov v. Russia. 16 September 2014. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-147336>.
14. ITLOS. Delimitation of the maritime boundary in the Atlantic Ocean (Ghana/Côte d'Ivoire). Judgment of 23 September 2017.

15. Report of the International Law Commission on the work of its Fifty-third session. Supplement № 10. UN Doc. A/56/10. URL: <http://legal.un.org/ilc/reports/2001/english/chp4.pdf>.

16. Левин Д.Б. Ответственность государств в современном международном праве. Москва : Междунар. отношения, 1966. 152 с.

17. Денисов В. Вхідження незалежної держави Україна в систему сучасного міжнародного правопорядку. *Право України*. 2012. № 3–4. С. 51–66.

18. ГА ООН. Резолюция. Будущая работа в области кодификации и прогрессивного развития международного права. 18 декабря 1961 г. UN Doc. A/RES/1686 (XVI).

19. Pellet A. ILC's Articles on State Responsibility. In J. Crawford, A. Pellet, S. Olleson (eds). *The Law of International Responsibility*. 2010. P. 75–94.